

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА****FORENSIC FORECASTING IN THE METHODOLOGY OF INVESTIGATING
CRIMINAL OFFENSES COMMITTED THROUGH FRAUD**

**Павлова Н.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**

Наголошено, що вся слідча діяльність має характер невизначеності через постійну зміну слідчих ситуацій та поведінки учасників кримінального процесу, через що виникає необхідність у передбаченні таких явищ та впливу на них. Одним із методів, які допомагають прогнозувати таку динаміку та поведінку учасників, за допомогою якого під час розслідування можна прийняти правильне тактичне рішення, є метод криміналістичного прогнозування. Такий метод цілком може бути застосований й при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Стаття присвячена висвітленню проблем щодо криміналістичного прогнозування у діяльності слідчих підрозділів, у тому числі й при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Розглядаються питання криміналістичного прогнозування як в теоретичному розумінні, що полягає у створенні та реалізації положень криміналістичної теорії прогнозування, так і у практичному сенсі, що полягає у прогнозі динаміки слідчих ситуацій, поведінки учасників кримінального процесу на досудовому провадженні в цілому, і під час окремих слідчих (розшукових) дій, результатів прийнятих процесуальних рішень та судових перспектив тощо. Виявлено неоднозначність у розумінні поняття «криміналістичне прогнозування». Враховуючи деяку розбіжність думок вчених щодо часових складових прогнозування (минуле-сьогодення-майбутнє), у статті розбирається етимологія терміну «прогноз».

Проводиться аналіз наукових думок з приводу розбіжності поняття «криміналістичне прогнозування» та доводиться, що цей термін стосується тільки подій майбутнього.

Висвітлюються особливості криміналістичного прогнозування під час досудового розслідування в цілому та під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Наголошено, що при передбаченні можливих наслідків, слід дотримуватися певних правил, вироблених теорією та практикою. Тільки за таких обставин прогноз буде вірним і не потребуватиме істотного уточнення.

Виділяються етапи та види криміналістичного прогнозування при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Ключові слова: криміналістичне прогнозування, методика розслідування, кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, методи криміналістики, слідчі (розшукові) дії.

It is emphasized that all investigative activity is characterized by uncertainty due to the constant change of investigative situations and the behavior of participants in the criminal process, which makes it necessary to predict such phenomena and influence them. One of the methods that help to predict such dynamics and behavior of participants, with the help of which the correct tactical decision can be made during the investigation, is the method of forensic prediction. Such a method may well be used in the investigation of criminal offenses committed by fraud.

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems regarding forensic forecasting in the activities of investigative units, including in the investigation of criminal offenses committed by fraud.

Issues of forensic forecasting are considered both in the theoretical sense, which consists in the creation and implementation of the provisions of the forensic theory of forecasting, and in the practical sense, which consists in forecasting the dynamics of investigative situations, the behavior of participants in the criminal process during the pre-trial proceedings as a whole, and during individual investigators (investigative) actions, results of procedural decisions and judicial prospects, etc. Ambiguity in the understanding of the concept of «forensic forecasting» was revealed. Taking into account some disagreement among scientists regarding the temporal components of forecasting (past-present-future), the article analyzes the etymology of the term «forecast».

The analysis of scientific opinions regarding the disagreement of the concept of «forensic forecasting» is carried out and it is proved that this term refers only to future events.

Features of forensic forecasting during pre-trial investigation as a whole and during individual investigative (search) actions are highlighted. It is emphasized that when predicting possible consequences, certain rules developed by theory and practice should be followed. Only under such circumstances, the forecast will be correct and will not require significant clarification.

Stages and types of forensic forecasting in the investigation of criminal offenses committed by fraud are distinguished.

Key words: forensic forecasting, investigation methodology, criminal offenses committed by fraud, forensic methods, investigative (search) actions.

Вся слідча діяльність має характер невизначеності через постійну зміну слідчих ситуацій та поведінки учасників кримінального процесу, через що виникає необхідність у передбаченні таких явищ та впливу на них. Одним із методів, які допомагають прогнозувати таку динаміку та поведінку учасників, за допомогою якого під час розслідування можна прийняти правильне тактичне рішення, є метод криміналістичного прогнозування. Такий метод цілком може бути застосований й при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

В теоретичному розумінні до методів прогностики криміналісти звертаються з метою створення та реалізації положень криміналістичної теорії прогнозування [1]. У практичному сенсі, органи досудового розслідування часто вдаються до прогнозу динаміки слідчих ситуацій,

поведінки учасників розслідування, власної поведінки та результатів прийнятих рішень, процесів виникнення та змін доказової інформації [2].

Аналіз наукової літератури показав неоднозначність у розумінні поняття «криміналістичне прогнозування».

Так, В. А. Журавель «криміналістичним прогнозуванням» вважає спеціальну науково-практичну діяльність, що здійснюється з метою одержання інформації про основні тенденції, напрями, шляхи розвитку криміналістичних об'єктів, їх стан в майбутньому [3, с. 160]. На думку О. М. Цильмака, в основі методу прогнозування лежить передбачення (проорокування) закономірностей, механізмів і наслідків статичної або динамічної ймовірної майбутнього об'єктів прогнозування для планування основних тактичних заходів правозастосовної діяльності [4].

М. П. Яблоков розглядає процес наукового пізнання через майбутній стан злочинності, факторів, що впливають на її зміни і розробки криміналістичного прогнозу [5]. Через усвідомлення реального стану злочинності та передбачення динаміки процесів злочинності в майбутньому розглядають криміналістичне прогнозування й Н. І. Клименко та І. В. Калініна [6, с. 209].

Проте, І. О. Теслюк, звертаючи увагу, що більшість вчених сходяться на подіях майбутнього в розрізі криміналістичного прогнозування, наполягає на врахуванні окрім цього й подій минулого, пояснюючи, що криміналістичне прогнозування – це метод криміналістики, який полягає в передбаченні імовірного: минулого задля ефективного встановлення фактичних даних та майбутнього задля припущення ходу подій, дій, настання імовірних явищ і процесів та життя превентивних заходів щодо унеможливлення настання негативних наслідків [7, с. 19].

Враховуючи деяку розбіжність думок вчених щодо часових складових прогнозування (минуле-сьогодення-майбутнє), звернемося до етимології терміну «прогноз».

Цей термін походить від грецького πρόβλεψις «передбачення», та «гно» «знати». Згідно академічного тлумачного словника української мови, прогноз уявляє собою передбачення на основі наявних даних напрямку, характеру й особливостей розвитку та закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві [8]. У свою чергу, під науковим передбаченням вчені розуміють обґрунтування необхідності або ймовірності настання подій, процесів, які або ще не відбулися, або існують, але ще не спостерігаються [9]. З цього слідує, що передбачення – це здатність передбачати майбутнє, те, що має відбутися. Відповідно, перспективи та передбачення аж ніяк не можуть стосуватися подій минулого.

Водночас, ефективність слідчої (розшукової) діяльності багато в чому залежить від ступеня надійності криміналістичного прогнозу. На слідчого покладається важливе завдання – розробити варіантні прогнози, оцінити ймовірні ризики та визначити очікуваний результат використання прогностичної моделі [10, с. 224].

Наприклад, під час допиту, завчасно прогнозуючи результат, слідчий застосовує відповідні методи зближення та довіри для досягнення найсприятливішої психологічної атмосфери спілкування: наголошення на позитивних якостях підозрюваного; пояснення того, що щире зізнання у вбивстві пом'якшить покарання, доведення аргументів щодо наявності достатніх доказів у вчиненні ним вбивства та ін. Повідомляючи особі про підозру, слідчий прогнозує готовність до спілкування або відмову від нього. Якщо підозрюваний ще не готовий до спілкування, то слідчий припускає імовірність позитивного результату через психологічний вплив, а саме: виявлення поваги до нього, доброзичливості та ін. У залежності від ситуації, яка склалася в ході допиту, слідчий прогнозує та вирішує, які запитання необхідно ставити та в якій послідовності, тобто може змінювати порядок запитань з плану допиту. У випадку, коли слідчий отримав відповіді не в повному обсязі, ставляться додаткові або деталізуючі запитання. Все це слідчий повинен заздалегідь передбачити та підготуватись до такого розвитку подій [11, с. 259].

Прогнозування під час огляду місця події полягає в моделюванні події кримінального правопорушення, аналізі та оцінці вихідної інформації та висуненні криміналістичних версій щодо осіб, які вчинили протиправні дії, їх місцезнаходження, місцезнаходження викраденого майна, перспектив відкриття кримінального провадження тощо.

Об'єктом прогнозування під час обшуку, слідчого експерименту та ін. слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, є передбачення перебігу та результатів їх проведення, поведінки учасників, можливості віднаходження шуканих об'єктів, можливої втечі особи, яка знаходиться під вартою, з якою

проводиться слідчий експеримент, можливого переховування об'єктів, що підлягають обшуку тощо.

Прогноз при призначенні експертизи полягає в очікуванні певних результатів та використання їх у процесі доказування у кримінальному провадженні.

Прогнозування, з одного боку, передує плануванню, а з іншого – є його складовою частиною, оскільки виконується на різних стадіях досудового розслідування.

Досліджуючи цю проблематику, О. М. Цільмак взагалі вивів алгоритм криміналістичного прогнозування імовірного майбутнього у слідчій (розшуковій) діяльності, зокрема, на орієнтуючому етапі слідчий визначає об'єкт і предмет дослідження, проблеми, цілі, завдання, час проведення, структуру та організація дослідження. На конструктивно-пошуковому етапі проводиться аналітичний збір і аналіз ретроспективної кількісної та якісної інформації про об'єкт прогнозування, його динаміку розвитку, внутрішні і зовнішні умови; прогностичний фон тощо. Складовою етапів криміналістичного прогнозування вчений пропонує вважати моделювання, тобто висунення робочих гіпотез та розробка прогностичних варіантів, які один одному не суперечать та проєктують первинну модель прогнозу у майбутнє, відповідно до загальних тенденцій, з урахуванням факторів прогнозу. Надалі йде встановлення ступеня достовірності та уточнення прогностичних моделей, порівняння прогностичних моделей, визначення найбільш раціональних з них, визначення та встановлення імовірних ризиків і наслідків. Під час коригування уточнюється прогноз на підставі результатів його верифікації і додаткових матеріалів досліджень. При цьому, процес розробки криміналістичних моделей прогнозування безперервний. Його розрив у часі може призвести до втрати контролю за розвитком об'єкта та його умов існування [4, с. 185].

Організаційний етап криміналістичного прогнозування передбачає кадрові, матеріально-технічні, фінансові ресурси, які необхідні для реалізації кожного з можливих варіантів прогностичних моделей; комплекс організаційно-технічних заходів, які забезпечують отримання певних результатів. На стадії реалізації мети прогнозу об'єднуються конкретні моделі прогнозу на основі принципів криміналістичного прогнозування. Тобто, відбувається безпосередній процес проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням прогностичної моделі динаміки імовірного майбутнього та його наслідків, надаються рекомендації щодо алгоритму дій та поведінки та здійснюється контроль процесу реалізації прогнозу та його коригування. На етапі оцінки за результатами реалізації прогностичних моделей визначаються та аналізуються помилки та прогалини [4, с. 186].

Як показали результати опитування працівників, які розслідували кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, прогнози не завжди бувають вірними. Так, у 24 % випадків слідчому не вдалося передбачити переховування від органів слідства та суду підозрюваного, якого відпустили під особисте зобов'язання; у 21 % – передбачити відмову від надання показань допитуваним; у 14 % – передбачити знищення об'єктів, що підлягають пошуку до моменту початку обшуку; у 11 % не вдалося спрогнозувати втечу підозрюваного під час проведення слідчого експерименту; у 6 % – спричинення тілесних ушкоджень учасникам слідчої (розшукової) дії; у 14 % – не підтвердилися прогнози щодо направлення кримінального провадження до суду тощо.

Аналіз наукової літератури також показав, що у процесі розробки і реалізації криміналістичних моделей прогнозування зустрічаються типові помилки, які можна диференціювати на помилки: а) методики розробки прогнозів (логічні, інформаційні, методологічні, процесуальні, термінологічні) та б) помилки в процесі їх реалізації (неправильний вибір об'єкта прогнозування та описання

його характеристик, нечіткість визначень цілей і завдань прогнозування, формалізм при розробці прогнозів, змішання етапів прогнозування, відсутність підстав для розробки прогнозів тощо). Тільки при правильному виборі методів криміналістичного прогнозування та дотриманні інших умов зазначені помилки можуть не впливати на точність прогнозу [4, с. 186].

Виходячи з цього, при передбаченні можливих наслідків, слід дотримуватися певних правил, вироблених теорією та практикою. Тільки за таких обставин прогноз буде вірним і не потребуватиме істотного уточнення.

У цьому розрізі широкий спектр правил застосування криміналістичного прогнозування пропонує колектив авторів у науковій праці «Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень», зокрема:

- своєчасно вживати заходи для отримання важливих фактичних даних, що мають відношення до даного злочину;
- використовувати тільки достовірні вихідні дані;
- урахувувати домінуючі ознаки (мета, мотив, навички, звички);
- зіставляти логічно однорідні та сумісні характеристики фактичних даних;
- дотримуватися причинно-наслідкових зв'язків складових фактичних даних;
- приймати до уваги вірогідність прогнозу;
- логічно тлумачити фактичні дані, доцільно їх використовувати;
- дотримуватися принципів: об'єктивності, системності, комплексності, всебічності, варіантності та безперервності;
- будувати прогнозовані варіанти при достатньому обсязі інформації, її повноті та надійності;
- вибудовувати логічні наслідки прогнозу [11, с. 248].

Ще важливим є той факт, що прогнозування в криміналістиці нерозривно пов'язано із процесом збору та обробки інформації. Причому ця діяльність повинна бути постійною, адже у протилежному випадку криміналістичні прогнози будуть носити приватний уривчастий характер і відображати якесь окреме явище. При такій інформаційній недостатності розробка довгострокових прогнозів і переконливих версій неможлива, тоді як безперервне інформаційне забезпечення прогнозування допомагає створенню досконалих інформаційних систем і контролю за ними. Процес прогнозування є безперервним і динамічним. Він вимагає коригування прогнозів і версій у міру надходження нових даних про досліджувані об'єкти. До того ж, криміналістичне прогнозування є системним і забезпечує взаємозв'язок і супідрядність криміналістичного прогнозу і прогнозої інформації, криміналістичну версію і версійність інформації, а також окремих складових їх елементів. Принцип варіантності дає можливість розробляти кілька прогнозів і версій, виходячи із різновидів прогностичної і версійної інформації. Він висловлює пошукову спрямованість криміналістичного прогнозування та побудови криміналістичних версій, дозволяє наблизити останні до створення системи прогностичних даних. Водночас, верифікованість вимагає перевірки, визначення ступеня достовірності, точності і обґрунтованості прогнозу, його емпіричного підтвер-

дження. Достовірність передбачає оцінку ймовірності прогнозу у певному інтервалі, а точність полягає у припущенні про те, що відбувається або те, що сталося з реальною подією за часом тощо [12, с. 87].

Отже, на підставі аналізу наукової літератури, узагальнення судово-слідчої практики та анкетування практичних працівників, враховуючи принципи та правила криміналістичного прогнозування, можна зробити висновки та визначити такі етапи криміналістичного прогнозування:

- визначення мети та підстав криміналістичного прогнозування;
- аналіз вихідної інформації, у тому числі із застосуванням методу екстраполяції щодо події кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства;
- висунення гіпотез щодо події кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства та перспектив кримінального провадження в цілому;
- обрання шляхів реалізації заходів, спрямованих на вирішення стратегічних та тактичних завдань розслідування кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства;
- прийняття тактичних і організаційних рішень щодо розслідування кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства;
- прогнозування наслідків та ймовірних ризиків реалізації тактичних і організаційних рішень;
- реалізація тактичних і організаційних рішень;
- оцінка результатів і порівняння їх з прогнозом;
- обрання нових шляхів, враховуючи допущені помилки;
- здійснення прогнозування, враховуючи помилки, що були допущені внаслідок попереднього прогнозу тощо.
- верифікація (перевірка й оцінка) прогнозу.

У свою чергу, узагальнений аналіз дозволяє виділити види криміналістичного прогнозування у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, зокрема:

- прогнозування можливості встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виходячи із вихідної інформації;
- прогнозування можливих результатів проведення слідчих (розшукових) дій;
- прогнозування перспектив проведення тактичних операцій;
- прогнозування злочинної поведінки особи, щодо якої обрано запобіжний захід, не пов'язаний із позбавленням волі (можливість втечі, вчинення нового кримінального правопорушення тощо);
- прогнозування перспектив прийняття процесуальних рішень на досудовому розслідуванні;
- прогнозування зміни слідчої ситуації на певному етапі розслідування;
- прогнозування поведінки учасників кримінального процесу на досудовому розслідуванні (залучення адвоката, відмова підписування документів, навмисне затягування строків, протидія розслідуванню тощо);
- прогнозування перспектив направлення кримінального провадження до суду;
- прогнозування прийняття судових рішень тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.
2. Сотников К. И. Прогнозирование в деятельности следователя : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Свердловск, 1987. 13 с.
3. Журавель В. А. Криміналістичні прогнози: форми та шляхи реалізації. *Вісник Академії правових наук Харків*. 2002. No. 4 (31). С. 157–161.
4. Цільмак О. М. Загальнотеоретичні положення криміналістичного прогнозування. *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових статей*. Серія «Юридичні науки». Запоріжжя. 2013. № 4. С. 178–184.
5. Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник / М. : Юриспруденция, 2003. 376 с.
6. Клименко Н. І., Калініна І. В. Криміналістичне та експертне прогнозування: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1, том 1, 2019. С. 206–210.

7. Теслюк І. О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія / Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017. 217 с.
8. Академічний тлумачний словник української мови. <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 12.07.2022 р.).
9. Никитина А. Г. Сила научного предвидения. М., 1963. 48 с.
10. Теслюк І. О. Сутність криміналістичного прогнозування. *Право і суспільство*. № 6-1 / 2014. С. 222–226.
11. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / О. М. Цільмак, О. Є. Користін, О. М. Заєць та ін. / за заг. ред. О. М. Цільмак. Одеса : Фенікс, 2017. 352 с.
12. Маланчук П. М., Сторчака М. В. Особливості криміналістичних версій. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2017. С. 84–88.